

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ НАЗВ ЗАМІННИКІВ ХЛІБА В ГОВІРКАХ КРИВОРІЖЖЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'282.2(477.63-21)

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).43-54

Вербовий М. Особливості структури назв заміників хліба в говірках Криворіжжя; кількість бібліографічних джерел – 39; мова українська.

Анотація. У статті проаналізована структура кількох говіркових номенів із суфіксом *-áник(и)* (*-'áник(и)*). Назви були вжиті на Криворіжжі в першій половині ХХ ст., їх використовували для називання млинців, випечених із сурогатів борошна, як заміників хліба. І хоча деривати з такими чи подібними морфемами зафіксовані в багатьох говірках української мови з різною семантикою чи відтінками значень, проте не цілком зрозуміло, чи є семантичний зв'язок між регіональними назвами заміників хліба з Криворіжжя та подібними словами в інших говірках і говорах. А значить, не маємо відповіді на питання, чи функціонують розглядані деривати з таким же значенням у суміжних або віддалених говірках?

Мета статті – встановити походження суфікса *-áник(и)* (*-'áник(и)*) та з'ясувати, чи говіркові назви на Криворіжжі є виявом загальних процесів у розвитку лексики української мови ХІХ–ХХ ст., зокрема назв, пов'язаних із особливостями випікання хліба, різновидами борошна та якістю вже випеченого хліба, чи є наслідком дії якихось інших змін, результат яких за формою збігається з суфіксом *-áник(и)* (*-'áник(и)*).

Аналіз назв, записаних на Криворіжжі, виконаний на основі широкого фактичного матеріалу, вилученого з різноманітних лексикографічних та етнографічних джерел. Установлено, що структура розглянутих іменників на Криворіжжі виказує логічний семантичний та формальний зв'язок із подібними іменниками, зокрема в гуцульських, буковинських, подільських та полтавських говірках, однак аналізовані назви в степових говірках довкола Кривого Рогу мають яскраво виражений говірковий характер, тому що назви заміників хліба в степових говірках Криворіжжя вирізняються серед номенів такого типу з інших говірок своєю семантикою, вказуючи не на суміш борошна з якимсь додатком, а лише на додаток замість борошна.

Проведений аналіз визначає перспективу подальших досліджень із метою визначення кількісного складу назв такого типу і точних меж ареалу поширення та специфіки побутування з погляду форми й семантики аналізованих номенів.

Ключові слова: степові говірки, назви хліба, назви коржів, заміники хліба, якісний хліб, неякісний хліб, суфікс *-áник(и)* (*-'áник(и)*).

Постановка проблеми. У східних говірках української мови побутують іменники, що мають у своєму складі суфікси *-ик(и)* або *-áник(и)*, *éник(и)*, на позначення різновидів випеченого хліба чи коржів, напр.: *вівсяник*, *гречаник(и)*, *маторженик(и)* і под. На Криворіжжі (ширше – у степових говірках) зафіксовані подібні утворення з різною семантикою, що називають заміники хліба. Відповідно, стикаємося з питаннями, чи подібні регіональні назви субститутів випеченого хліба відомі іншим говіркам та на якій території ці назви побутують, і найголовніше, чи є формальний та/або семантичний зв'язок між назвами різновидів і заміників хліба або коржів?

Аналіз досліджень. Наукове вивчення безпосередньо говірок Криворіжжя, скільки знаємо, майже ніяких традицій не має. Праці етнографів та мовознавців ХІХ ст. подають матеріал із суміжних територій до Криворіжжя, наприклад, І. Манжура, І. Бессараба, Я. Новицький, С. Чернявська. У виданому в 1992 р. «Словнику говірок Нижньої Наддніпряни» В.А. Чабаненка та третьому томі Атласу української мови (2001) представлений з меншою чи більшою повнотою і матеріал з території довкола Кривого Рогу, однак цілком зрозуміло, що певна кількість елементів цих говірок просто залишилася поза увагою дослідників. Здається, назви субститутів хліба якраз і є таким елементом.

Мета статті – описати особливості структури назв, що позначають заміники хліба, у говірках Криворіжжя. Зокрема встановити походження суфікса *-áник(и)* (*-'áник(и)*) та з'ясувати, чи говіркові назви на Криворіжжі є виявом загальних процесів у розвитку лексики української мови ХІХ–ХХ ст., зокрема назв, пов'язаних із особливостями випікання хліба, різновидами борошна та якістю вже випеченого хліба, чи є наслідком дії якихось інших змін, результат яких за формою збігається з суфіксом *-áник(и)* (*-'áник(и)*).

Методи дослідження. У роботі застосовані традиційні для дослідження діалектної лексики описовий і порівняльний методи.

Виклад основного матеріалу. На Криворіжжі ми зіткнулися з кількома назвами, якими мовці літнього віку означають млинці або коржики, випечені з різних заміників борошна, наприклад, *лобод'яники*¹, *макушáники*. Зокрема у Лозоватці побутують два номен *л'обод'яники* та *млин'ц'і* на *сковород'ц'і пе'ч'еш / пшон'яники ка'зал'и*. Назву *пшон'яник* фіксує Борис Грінченко: *пшон'яник* 'блинь із пшениці' [Грінченко 1907–1909, т. 3, с. 504] (без паспортизації) та Василь Ващенко [Ващенко 1960, с. 84; Ващенко 1968, с. 27]. Імовірно, цей іменник давнішого походження, ніж номен

¹ Наголос над буквою *я* з технічних причин позначаємо лише так.

лобод'яник, адже етнограф, стверджуючи, що в Куп'янському повіті «въ неурожайные годы въ муку прибавляют лободы (виды atriplex L.) Сушать все растение, затѣмъ обирають листву, толкуть и мѣшають въ хлѣбъ. Въ обыкновенное же время лободой кормятъ свиней» [В. Щ. 1899, с. 304], окремої назви для хліба з лободою не відзначає. У цей же час (1882 р.) Марко Кропивницький (уродженець території, суміжної з Криворіжжям) уживає іменник *лобод'яник* із прикметником *глевкий*, тобто мова про 'хліб з лободою' [Кропивницький 1958, т. 1, с. 490; СУМ-11, т. 4, с. 536; ЕСУМ, т. 3, с. 276; СУМ-20, т. 8, с. 263]. Здається, маємо справу з регіональним утворенням, принаймні академічний «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського та С. Єфремова цього слова не подає: «лебѣдный – лобод'яний. [*Лобод'яний хліб*]» [РУС, т. 2, вип. 2, с. 402].

У Шестерні наратор говорить: *а йшли ми і макушаники ото / не^в бул^о ж хл'їба*. Віктор Чабаненко в нижньонаддніпрянських говірках зафіксував ще номен *кура'яник* (*кура'яничок*) 'коржик, випечений із борошна, в яке додано розтерте насіння кураю (*Salsola L.*)' [Чабаненко 1992, т. 2, с. 231]. Зауважимо, що подана в «Словнику говірок Нижньої Наддніпрянщини» форма однини належить укладачеві, адже в живому мовленні ці іменники мають форму множини: *У збл^од – так і курай'аники йшли, і ўсе, шо хоч'е^ши* [Чабаненко 1992, т. 2, с. 231].

Очевидна річ, що іменники *кура'яники*, *лобод'яники* та *макуш'аники* утворені за однією моделлю – іменникова основа і суфікс *-'аник* (*-'аник*) – приблизно в той самий час (між 30 та 50 роками ХХ ст.), тому що фіксуємо ці іменники лише в спогадах про голод. Нинішня назва напівфабрикату «*морквяники*» 'сирники з морквою' – пізніший витвір уже міської культури² [Кривий Ріг, магазини мереж «Гаврилівські курчата» і «М'ясна мануфактура»].

Етнографічні записи ХІХ ст., зроблені І. Манжуруо на території Катеринославської губернії, зберегли назву *жиляники* 'коржи безь масла' (що печуть в «жилавий понеділок»), тобто перший день

² Іменник *морквянік* 'страва з моркви' до академічного тлумачного словника [СУМ-11, т. 4, с. 803] перенесений з «Українсько-російського словника» за редакцією І.М. Кириченка, пор.: *морквянік*, кул. моркóвник [УРС, с. 542]; в обох словниках номен поданий без паспортизацій. Назва, скільки знаємо, вперше з'явилася в «Російсько-українському словнику» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова («І. Моркóвник – *морквянік*» [РУС, т. 2, вип. 2, с. 569]). Наголос на останньому голосному і семантика вказують, що іменник, найвірогідніше, – штучне утворення [Чубинський 1877, с. 437], а брак паспортизацій назви *морквянік* у пізніших словниках, здається, підтверджує наш здогад (пор. [ЕСУМ, т. 3, с. 514] та *моркóвник* '2) кушанье, родъ каши, приготоуленной изъ моркови' [СЦСРЯ, с. 323]). У СУМ-20 номен *морквянік* витлумачений як 'коржик із моркви', хоча в першому прикладі мова про «котлети з моркви», в другому про «оладки з моркви». Речення-приклади взяті «із журн.» та «з газ.» [СУМ-20, т. 9, с. 127], оскільки в текстах газет та журналів наголосів нема, то наголошений голосний визначений за СУМ-11, – все це, здається, свідчить, що маємо справу зі штучним словом книжної мови.

великого посту) [Драгоманов 1876, с. 22]. На жаль, місце наголосу тут не вказане, і хоча Михайло Левченко засвідчує наголос на другому голосному «напримѣръ въ Каневском уѣздѣ, вмѣсто хлѣба ѣдятъ – *жиляники* (коржи изъ нақвашеннаго (sic) ржаного тѣста)» [Левченко 1875, с. 149], проте лексикографічні праці Михайла Комарова та Бориса Грінченка вказують наголос на кореневому голосному: *жіляник*, *жілавок* (що печеть ся без масла і сала, в Жилавий понеділок) [УмСп, т. 2, с. 70], *жіляник* 'прѣсный коржъ изъ ржаной муки на водѣ, который пекутъ въ первый понедѣльникъ великаго поста. Харьк. и Киев. г.' [Грінченко 1907–1909, т. 1, с. 484], а Євген Желехівський знає місце наголосу на суфіксі *жилянік* 'корж ohne Butter vgl. [vergleiche. – М. В.] Жілауник' [Желеховський 1886, с. 223].

Можна, очевидно, здогадуватися, що номен *лобод'яники*, *макуш'аники*, *кура'яники* постали за зразком давніших іменників *жиляники* і *пишоняники*, якщо це й справді так, то значить, слід говорити про окремий суфікс *-'аники* (*-'аники*) для творення назв млинців або коржиків із субститутів борошна (*лобод'яники*, *макуш'аники*) або з яким-небудь додатком (*кура'яники* і сирник *морквяники*)³. Схоже, що розглядані деривати мають локальний характер, тому що південніше Кривого Рогу, у селі Мар'янському Апостолівського району Дніпропетровської області, зафіксована демінутивна назва у формі знахідного відмінка множини *лапац'онич'ки* 'оладки, випечені з борошна, що виготовлене з коріння очерету'. Початкова форма *лапац'оник* утворена за допомогою суфікса *-ик*, пор. *лапац'он*, *ляпац'он* 'невдалий малюнок; невдало спечене чи сформоване тісто' [Мельничук 1952, с. 84] – «афективне утворення, пов'язане з дієсловом *ляпати* 'бруднити; неохайно робити', *ляпаніна* 'невміло, неохайно виконана робота'» [ЕСУМ, т. 3, с. 193].

Значно північніше (Переяславщина) засвідчені, крім іменника *лобод'яник* [у. – М. В.] 'коржик з листя лободи' (Горбані) [СНСС, арк. 2], ще й деривати *лип'яники* 'коржик з липового листя' (Горбані, Світанок, Хоцьки) [СНСС, арк. 2] (від **лип'яник* 'хліб з цвітом липи'?), *мацяники* 'перепічка з полови, гнилої картоплі, мелених кукурудзяних качанів' (Пологи-Вергуни, Тарасівка) [СНСС, арк. 3] (від *маця* [Шейковский 1883, с. 51] або *мацá* 'пасхальний прісний хліб у євреїв' [ЕСУМ, т. 3, с. 420]); *полов'яник* [у. – М. В.] 'печиво з товченої полови з домішкою борошна' (Єрківці, Мала

³ Окрім назви *лобод'яник* 'хліб з лободою', українській мові відомий номен *каліняник*, *калінник* [Арандаренко 1849, с. 265; Чубинський 1877, с. 444; УмСп, т. 4, с. 181; Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 210] або *калєнік* [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 210] чи *намишуваньк* [Шишацкий-Иллич 1857, с. 33] називали 'хліб, спечений з ягодами калини'. К. Шейковский подав назву *намишуваннык* у статті *тісто* без пояснення семантики [Шейковский, 1883, с. 51]. Номен *каліняник* та *калінник* означували також і 'пиріг з калиною' [УмСп, т. 3, с. 37; Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 210]. За словами дослідника, «хлѣбъ отъ этихъ ягодъ бываетъ кисловатъ – но довольно вкусень» [Шишацкий-Иллич 1857, с. 33].

Каратуль, Стів'яги, Циблі) [СНСС, арк. 3] (пор. «Польвняний хлібъ – не голодь, а пасочная сорочка – не нагота» [Шишацкий-Иллич 1857, с. 60] та «5355. Половьяний хліб не голод, а пачосня сорочка не нагота. Збр. Лаз., Ж[итомирщина. – М. В.]» [Номис 1864, с. 103]).

Пошук додаткового матеріалу дозволив з'ясувати, що в суміжних зі степовими говірках відомі іменники *маторжаник* знев. 'корж, погана хлібина' [Мельничук 1952, с. 85], 'дуже простий, не зовсім доброякісний корж' [Ващенко 1960, с. 58]; *горохляник* 'корж з тергим горохом' [Мельничук 1952, с. 77] та *картофляник* 'корж з муки і картоплі' [Мельничук 1952, с. 82].

Для назви *хрустяник*, *хрустік* 'тонко розкачаний і сухо спечений корж із цілим конопляним насінням' [Мельничук 1952, с. 96], мабуть, можливо відзначити заміну первинного суфікса *-ik* (у Кривому Розі відомий жаргонізм *хруст'іки* 'гроші') вторинним *-яник*, що свідчить про певне поширення суфікса, наголос на першому складі вказує польське походження слова *хруст* [ЕСУМ, т. 6, с. 216–217] ~ *фруст* [Шейковский, 1883, с. 50]. Варіювання у складі суфікса голосних *и* та *і* для піденноподільських говірок – звичне явище, пор. *малісник* 'здобний корж з кукурудзяної муки (на молоці)' ~ *малісник* 'налісник' [Мельничук 1952, с. 85]. Зміна першого приголосного для іменника *налісник* – результат деетимологізації [ЕСУМ, т. 4, с. 33–34] назви, запозиченої з польської або чеської мов *налісники* [ЕСУМ, т. 4, с. 34]⁴.

Південноподільська форма іменника *жілавік* 'прісний корж' [Мельничук 1952, с. 79] утворена від прикметникової основи також за допомогою суфікса *-ик*, (пор. *жылянык* [Шейковский, 1883, с. 50]). Відзначимо, що на поширеність в українській мові цього іменника вказують словотвірні форми, напр.: *жіляник*, *жілавок* [УмСп, т. 2, с. 70] і діалектні *жілавець* 'вид печива; твердий хліб', *жілавік* 'вид печива; прісний корж', [...] *жілянік* 'корж' [ЕСУМ, т. 2, с. 197]⁵.

Поданий матеріал, на наш погляд, дозволяє ствердити, що в степових говірках Криворіжжя суфікс *-аники* (*-'аники*) у 30–50 рр. ХХ ст. слугував переважно для утворення назв млинців, випечених із сурогатів борошна. У подільських говірках деривати з таким суфіксом вирізняються, по-перше, се-

мантикою, оскільки ці назви позначають не млинці, а 'корж' чи 'погану хлібину', по-друге, місцем наголосу, що може виступати або на суфіксальному голосному (*маторжаник* та *картофляник*), або на кореневому – іменники *горохляник*, *хрустяник* (*хрустік*), пор. форму з Лохвицького повіту *сколотяник* 'лепешка (корж) на пахтањѣ (сколотинах)' [Грінченко 1907–1909, т. 4, с. 139].

Іменник *маторжаник* — «не зовсім ясне складне утворення» [ЕСУМ, т. 3, с. 367]. «Етимологічний словник української мови» відповідно до позначок в академічному тлумачному словнику [СУМ-11, т. 4, с. 603, 652] визначає первинним нормативним іменником *макорженик* 'корж із маком', а форми *маторженик* [ЕСУМ, т. 3, с. 367] *матаржани*, *матаржін* [ЕСУМ, т. 3, с. 411] і *моторженик* [ЕСУМ, т. 3, с. 523] подає як діалектні та, слід думати, другорядні та/або вторинні. Проте доступний фактичний матеріал дозволяє ствердити, що лексикографічні праці ХІХ ст. принаймні для північної та західної частини української території насправді першою фіксують назву *маторженик* 'общее название всякого рода испеченых сухих лепешек, коржовъ, пирожковъ книшовъ. и проч.' (sic) [Закревский 1861, с. 394] (відзначимо, що опис семантики передбачає для іменника граматичну форму множини, а не однини, тобто, найвірогідніше, упорядник мав справу з формою *маторженики*), *маторженик* 'Gebäck, Zwieback' [Желеховский 1886, с. 430]. Борис Грінченко додає ще форму *моторженик* [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 449]⁶, у якій заступлення голосного *а* звуком *о*, можливо, вказує на відштовхування від «акання»⁷. Якщо це справді так, то, значить, на початку ХХ ст. форма проникала до середньонаддніпрянських говірок (чи не тому словники Павла Білецького-Носенка та Михайла Левченка не подають назву?). Слушність нашої думки, ймовірно, підтверджує фіксація у говірках Наддніпрянщини в другій половині ХХ ст. «в окремих, поодиноких випадках» номена *моторжаники* [Ващенко 1968, с. 27] (у Алфавітному покажчику, мабуть, помилково поданий іменник *маторжаники* [Ващенко 1968, с. 71]). Трохи згодом на Нижній Наддніпрянщині записана форма *маторженик* 'коржик із яким-небудь до-

⁴ У ХІХ ст. функціонував український відповідник до цієї назви «на Вознесеньє мѣстами обѣдають исключительно налистниками, (носящими тогда странное название – *Божі онучі*)» [Левченко 1875, с. 149], *налысьныкы*, або *божи онучи* [Шейковский 1883, с. 50–51].

⁵ Чужомовні назви *катламá* 'прѣсные коржи, жареные въ бараньемъ смальцѣ (чабанское блюдо)' [Манжура 1890, с. 189; ЕСУМ, т. 2, с. 405], *мандзár* 'корж з муки і зелені (цибулі, бурячиння і т. п.)' [Мельничук, 1952, с. 85] ('круглий пиріг з різним начинням: сиром, кабаком, буряком тощо' [Москаленко, 1958, с. 50; ЕСУМ, т. 3, с. 379–380]) та *пляцок* 'низької якості корж, перепічка' [Мельничук, 1952, с. 89], *плѣцик* 'невеличкий коржик, спечений із борошна в суміші з потертою макухою, картоплею' [Москаленко, 1958, с. 59; ЕСУМ, т. 4, с. 464], зрозуміло, до уваги тут не беремо.

⁶ Б. Грінченко ілюструє статтю прикладом, вилученим із тексту оповідання Симонова (Номиса). Контекст, у якому виступає іменник, думасмо, добре узгоджується з описом номена, поданим у словнику Закревського: «*А вже що мы, диты: пырожѣчки въ повитци, чы тамъ яки други моторжѣныки – „И дидови жь-прѣби и баби!“ и одно передь другымъ изъ рукъ у матуси!»* [Симонов 1900, с. 209].

⁷ Укажемо цю ж зміну в іменнику *халамидник* ~ *холомидник*. У драмі М. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» Гордій («городянский шведць»), говорячи «по-деревенському», заявляє: *Я не холомидник какой!* [Кропивницький 1958, т. 1, с. 383], а в драмі «Олеся» «лавочник з міста» Шльома вживає правильну для української мови форму *тот шарптан, халамидник, Кондрашки...* [Кропивницький 1958, т. 2, с. 311]. Форму *холомидник* зафіксував і К. Шейковський [ЕСУМ, т. 6, с. 150].

датком': У голод не^клі кóржники с кураіём і казали на їх *маторжэніки* [Чабаненко 1992, т. 2, с. 275] (про зміну суфіксального голосного *a ~ e* мова далі). На Криворіжжі номен *маторжэніки* відомий зі значеннями 'бл'и'ни та'к'і пога'нен'к'і' [Олексіівка] або 'коржники з о'ц'о'ї ш'ч'и'рици'ї' [Шестірна]⁸.

Сказане підштовхує до думки, що іменникові форми *маторжэніки* ~ *моторжэніки* до степових і середньонаддніпрянських говірок, імовірно, привнесені. Побутування назв *маторжэніки* 'кóржники с кураіём' [Чабаненко 1992, т. 2, с. 275] і *кураяник* (*кураяничок*) 'коржик, випечений із борошна, в яке додано розтерте насіння кураю (*Salsola L.*)' [Чабаненко 1992, т. 2, с. 231] також може підтверджувати наш здогад.

Нормативний номен *макоржэнік* 'корж із маком' [СУМ-11, т. 4, с. 603] в обстежених джерелах з'являється, якщо не помиляємося, лише в 1894 році у «Словарі російсько-українському» Уманця та Спілки, де в українській частині гасла *кушанье* вказані без паспоризації *макоржэніки* 'різані яблука, спечені в яйцях' [УмСп, т. 2, с. 63]. Словникові статті *лепёха, лепёшка* [УмСп, т. 2, с. 70] та *пирóзь* [УмСп, т. 3, с. 37] форм *макоржэнік, маторжэнік*, зрозуміло, не подають. Семантика назви *макоржэніки* 'різані яблука, спечені в яйцях', думаємо, близька до значення іменника *маторжэнік* 'общее название всякого рода испеченых сухих лепешек, коржовъ, пирожковъ книшовъ. и проч.' [Закревский 1861, с. 394] та 'Gebäck, Zwieback' [Желеховский

⁸ У новому виданні тлумачного словника іменники *макоржэнік* та *маторжэнік* подані лише з семантикою 'корж із маком; маківник' [СУМ-20, т. 8, с. 400; 535], хоча дві ілюстрації у словниковій статті суперечать такому тлумаченню: *Що було істівне, все господина змішала докупі і виліпила маторжэніки* (В. Барка) та *Пригдуєш маторжэніки? І борці з лободою?* (В. Стус). Далі в тексті В. Стуса *Кукурудзяне поле матері / з квасолею й картоплями? / Культпоходи по колоски, / хованки від об'їзчиків?* [Стус 1970, с. 139]. Пор. відповідь Кляцької Поліни (1940 р. н.) на питання про маторжэніки: *ми соби'рали 'п'ісл'а во'їни / коло'соч'ки 'п'ісл'а ком'байна // т'іки да'леко од нас бу'ї ком'байн ми соби'рали коло'соч'ки босими 'ножич'ками по стир'ні хо'дили / насо'бировали / дома їх те'ре'били пров'ївали зир'но / і ў'бат'ка бу'л'и так назива'є в'ін 'жорна / камн'і // кам'ін' до 'кам'ін'тре і мо'лоли ту / кру'пу во'на ни бу'ла му'кою шоб му'кою во'на бу'ла / ма'ма зам'іювала і пик'ла та'к'і 'коржич'ки на ч'ир'ні і в п'іч'і // і ми цим спа'салис' / і ни т'іки цим* [Новогригорівка Перша Долинського району Кіровоградської області] та семантику назви на Переяславщині *маторжэнік* 'корж з полови, сушених картопляних лущпайок, цвіту акації, конюшини, буряків, осикового, березового листя, насіння льону, конопель, цукрових буряків, квасолі, макухи' (Виповзки, Воскресінське, Горбані, Козлів, Мала Каратуль, Пологи-Вергуни, Пологи-Чобітьки, Стів'яги, Студеники, Сомкова Долина, Хоцьки) [СНСС, арк. 3].

Значення 'корж із маком' [СУМ-20, т. 8, с. 400; 535] для назви *маторжэнік* є вторинним, здається, власне семантика і зумовила зміну форми *маторжэнік* на *макоржэнік*. З такого погляду форма *маторжэнік* [Шейковський 1883, с. 51] є, найвірогідніше, результатом зближення з іменником *матер*. Обидві зміни засвідчують недавній характер назви.

1886, с. 430]. У 1913 році був надрукований рецепт приготування *макоржэніків*: *слід узяти «яблука, почистити і порізати на кружалки, умочувати у тісто і смажити на сковороді на маслі або на смальці»* [Клиновецька 1913, с. 64]. Зміна у значенні, напевне, теж виказує новожитній характер слова. Показово, що Борис Грінченко не паспортизує слово *макоржэнік* 'коржъ съ макомъ' [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 400].

Цілком очевидно, що значення 'різані яблука, спечені в яйцях або 'в тісті' та 'общее название всякого рода испеченых сухих лепешек, коржовъ, пирожковъ книшовъ. и проч.' заперечують можливість виведення іменника *макоржэнік* з основ слів *мак* і *корж* [ЕСУМ, т. 3, с. 367]. До того ж у буковинських говірках функціонує застаріла форма *маторжэнік*, семантика якої 'корж із маком' [СБукГ, с. 281], поза всякий сумнів, вторинна⁹.

На нашу думку, зазначене вище вказує на секундарний характер форми *макоржэнік*, оскільки назва, на наш погляд, є результатом народної етимології, пор. звичні *маківник* (← *маков'никъ [ЕССЯ, с. 147]) і *маковік* 'лепешка изъ меду и маку' [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 399] та *маківник* 'коржик з маком та медом', *маковик* 'маківник' і діалектні *маковник* 'маківник', *мачанник* 'пиріг з маком', *мачник* 'маківник' [ЕСУМ, т. 3, с. 364]. Ясна річ, що серед цих іменників номен *макоржэнік* – занадто складне пізнє утворення, тому думка про постання іменника *макоржэнік* у результаті стягнення давнішого **макокоржэнік* або *мак* і **ржаний* 'житній' [ЕСУМ, т. 3, с. 367] потребує перегляду. Здається, так само слід уточнити тлумачення іменників *макоржэнік* та *маторжэнік* у літературній мові, замість 'корж із маком; маківник' [СУМ-20, т. 8, с. 400; 535] має бути '1. дуже простий, не зовсім доброякісний корж. 2. корж із маком'¹⁰.

У другій половині ХХ ст. назву *маторжэнік* дослідники фіксують зі значенням 'корж, погана хлібина' [Мельничук 1952, с. 85], 'дуже простий, не зовсім доброякісний корж' [Ващенко 1960, с. 58], 'оладок, корж(ик), спечений переважно з недоброякісного борошна' [Сизько 1990, с. 52]. Причому в говірках південно-східної Полтавщини побутують паралельні форми *маторжэнік* і *маторжэнік* [Сизько 1990, с. 52]. Ці ж дві форми відомі і буковинським говіркам,

⁹ Зиновія Клиновецька подала два різні рецепти *макоржэніків*, пор. № 382, 469 та № 837, згідно з яким у тісто треба «покласти маку до смаку і вироблять коржики» [Клиновецька 1913, с. 132], тобто назви *макоржэніки* тут означають і 'яблука в тісті', і 'корж з маком'.

¹⁰ Назва *макоржэнік* / *маторжэнік* є синонімом до *шуликів*, напр.: «*коржи* с маком или, что то же, *шулькы*» [Свидницький 1985, с. 537–538], *коржи* (*медови шулики*) [Чубинський 1877, с. 445]. Див. *шуляки* та *маковники* [Арандаренко 1849, с. 268, 269], *шулики* [В. Ш. 1899, с. 296], *шуликів* [Клиновецька 1913, с. 63, № 381] і *маковники* [Маркевич 1860, с. 168]. У комедії «Вуси» М. Кропивницького дві поміщиці радяться, «що б таке з солодкого додати до обіду? ... Зробіть *шулики* з медом або *маковники*» [Кропивницький, т. 5, с. 63]. На Наддніпрянщині назви «мнішики, *маковиків*, балабушки, *моторжэніки*» – різні іменники [Ващенко 1968, с. 27].

але тут голосні пов'язані з різною семантикою, пор. *маторж'яник* заст. 'корж із маком' та *маторж'єник* знев. 'недоброякісне печиво, корж' [СБукГ, с. 281]. На Одещині іменник *матарж'яни* функціонує зі значенням 'печиво з борошна і домішки лободи та інших трав. Таке печиво виготовлялось у голодні роки замість хліба' [Москаленко 1958, с. 50]¹¹. Можемо, отже, думати, що форма з «суфіксальним» голосним *-а-* поширеніша на південному заході, а з голосним *-е-* – на північному сході та заході української території. Якщо взяти до уваги, що семантика 'недоброякісне печиво, корж' (або *неякісний корж*) постала як похідна щодо 'корж із маком' (або *якісний корж*) [СБукГ, с. 281], то, відповідно, й голосний *-е-* має бути вторинним.

Схоже, що фактичний матеріал підтверджує наш здогад: назву *матарж'їн* як варіантну до основної *пугачі* записав Володимир Шухевич у 1899 році в Жаб'ю на Гуцульщині¹², а в середині ХХ ст. на Одещині зафіксований множинний іменник *матарж'яни* (мн.) 'печиво з борошна і домішки лободи та інших трав' [Москаленко 1958, с. 50]. Семантика обох форм, без найменшого сумніву, свідчить, що маємо справу з територіальним поширенням того самого слова.

Очевидна річ, що зсув семантики від 'корж' до 'печиво' або 'коржик, млинець (оладок)' відбувався на територіях, де розрізняли *корж* і *хліб*. Простіше кажучи, якщо в Карпатах *корж* – це *хліб*, то на рівнинах поняття *хліб* і *корж* сильно різняться¹³

¹¹ Відзначимо, що елемент значення 'домішки лободи та інших трав' представлений у говірках Нижньої Наддніпряниці як *маторж'єник* 'коржик із яким-небудь додатком' [Чабаненко 1992, т. 2, с. 275], пор. північне значення 'пирожки' [Закревський 1861, с. 394], відповідно, розвиток семантики до 'різані яблука, спечені в яйцях' [УмСп, т. 2, с. 63] або 'в тісті' [Клиновецька 1913, с. 64] видається цілком логічним.

¹² Пор.: *набирають літом усякої закришки, поварять її трохи, сцідять, потовчуть макогоном, перемісять з кукурудзяною мукою і печуть як хліб; пугачі дуже запашилі* [Шухевич 1899, с. 144], тобто мова про сезонну страву (літом), випечену як хліб. У Словарі української мови Бориса Грінченка стверджено, що *матарж'їн* 'рідь хліба із кукурудзяної муки съ зеленю' [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 409].

¹³ Михайло Левченко в 1875 р. виділив на території України полоси «ржаного хліба», «пшеничного хліба» і «кукурузы» [Левченко 1875, с. 145–146]. Пізніше цю думку підтримував і Хведір Вовк: «хлібъ, какъ основная пища массы населения, далеко не одинаковъ на пространствѣ Украины, но является очень разнообразнымъ въ зависимости отъ мѣстныхъ условий. [...] на югѣ Екатеринославской г., въ Херсонской, Таврической и на Кубани ѣдятъ хлібъ исключительно бѣлый – пшеничный. Въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Галиціи наприм. у бойковъ нѣтъ ни ржаного, ни пшеничного хліба, а главную пищу составляютъ лепешки и похлебка ізъ овсяной муки, что въ голодные годы случалось въ старину и въ Киевской землѣ, гдѣ напр. въ 1413 г. бѣдные употребляли въ пищу овсяные хлібы [...] Лемки на высотахъ Карпатъ [...] питаются вм. хліба *ячменными* лепешками. По берегамъ Днѣстра въ Подоліи и Бессарабіи вмѣсто хліба ѣдятъ кукурузную *мамализу*, которая подъ именемъ *кулеши* составляетъ, главную пищу и гуцуловъ» [Волков 1916, с. 506].

(приказка зі степових говірок *Після коржа нападе иржа* [Бессараба 1916, с. 506]), що, власне, і зумовлює семантичний перехід од *корж* до *печиво* ~ *корж(ик)* ~ *млинець / блин(ець) (оладок)*.

У структурі назви відзначимо первинний «суфіксальний» голосний *-а-*, оскільки в гуцульських говірках форма *матарж'їн* – результат фонетичної зміни етимологічної форми *матарж'ян* (вірогідно, чужого походження?). Нині в гуцульських говірках функціонує назва *матарж'єник* (*маторж'єник*) 'печений корж з картоплі і кукурудзяної муки' [ГуцГ, с. 121]. У буковинських говірках укажемо застарілий іменник *матарж'яник* 'корж із маком' (тобто *якісний корж*) та пізніший *маторж'єник* (зневажливо) 'недоброякісне печиво, корж' [СБукГ, с. 281] (або *неякісний корж*). Для подільських засвідчена форма *матерж'янык* [Шейковский 1883, с. 51].

Назва *матарж'яни*, слід думати, була уваріантна демінутивним суфіксом *-ик-*, що відображає перехід у значенні від 'корж' до 'печиво'. Нова форма *матарж'яники* поширювалася на північ української території, де, вірогідно, і відбулося вирівнювання суфікса *-яник* на поширеніший *-єник*, пор. формулу рахунку до дитячої гри «в жмурки»: *єники-бєники їли варєники [...]* та іменник *варєникъ (варєники)* 'пирожокъ съ сыромъ, вареной, а не печеной, который ѣдятъ горячий съ масломъ и смѣтаной(!)' [Б.-Н., с. 68]¹⁴. Відповідно, маємо справу з північною секундарною формою *матарж'єник(и)* [Закревський 1861, с. 394; Желеховський 1886, с. 430] та південною первинною *матарж'яни* [Москаленко 1958, с. 50]. Розрізнення двох форм, як думаємо, пояснює причину варіювання в буковинських говірках і голосних, і семантики для назв *матарж'яник* (заст.) 'корж із маком' та *маторж'єник* (знев.) 'недоброякісне печиво, корж' [СБукГ, с. 281].

Таким чином, номен *матарж'яник* (знев.) [Мельничук 1952, с. 85] в південноподільських говірках поєднує (первинні) південну форму і значення 'корж' та вторинну семантику (північну?) 'погана хлібина', оскільки далі на північний схід назва *матарж'єник(и)* виступає зі значенням 'бл'и/ни та/к'і пога/нен'к'і' чи 'коржики з о/ц'ої ш'ч'и/риц'і' [Криворіжжя], 'дуже простий, не зовсім доброякісний корж' [Ващенко 1960, с. 58], *маторж'єник* (*матарж'яник*) 'оладок, корж(ик), спечений переважно з недоброякісного борошна' [Сизько 1990, с. 52]

¹⁴ Принагідно вкажемо, що в говірках південно-східної Полтавщини 'невдало випечений хліб' означають, крім іменника *бўцик* [Сизько 1990, с. 14] (пор. на Криворіжжі назву *буц* → *бўцик* ~ *бўценник*), ще й номеном *ліпенник* [Сизько 1990, с. 50]. У говірках нижнього Подністров'я подібна назва має цілком іншу семантику, пор.: *ліп'ах* 'плитка з коров'ячого гною, перемішаною з соломою чи половиною; використовується як паливо' [Дзендзелівський 1958, с. 46], *л'іп'ах* 'кирпич з гною на паливо' [Москаленко 1958, с. 49; ЕСУМ, т. 3, с. 238], про форму назви ще див. [Вербовий 2019, с. 359–360].

На Переяславщині побутувала назва *ляпеніки* 'млиніці з тертих буряків, товченого сухого цвіту конюшини, зеленого жита з невеликою кількістю борошна' (Тарасівка, Циблі) [СНСС, арк. 2].

та *маторжéник* ‘коржик із яким-небудь додатком’ [Чабаненко 1992, т. 2, с. 275].

Значення ‘погана хлібина’ на Поділлі для аналізованих назв свого часу відзначив Анатолій Свидницький у статті «Прошлый быт православного духовенства» (1869): «Хлеб в большей части случаев заменялся сухарями, которые любили есть с борщом и просто смочивши водою, а потом посоливши. В крайних случаях, когда не было сухарей и ржаной или пшеничной муки, ели *просяньки*, *ячминньки*, *вивсяньки*, *горохвяньки* или, по другому произношению, *горохмяники* (sic) и *малай*. Это хлеб из муки просяной, ячнoй, овсяной, гороховой и кукурузной. Первые три рода хлеба сносны, ячнoй только слишкoм сладок, а овсянoй кислoват; но надо быть крайне несчастным, чтобы есть *горохмянык* и *малай*, особенно черствые. Как вкус их, так и запах неприятные, и не хватает слюны во рту, чтобы, достаточно для прохода в глотку, смочить кусок. Утомиться, пережевывать, а того и жди, что подавишься» [Свидницький 1985, с. 538]. Важлива деталь, що «*просяньки*, *ячминньки*, *вивсяньки*, *горохвяньки* [...] и *малай*» ілі «в крайних случаях, когда не было сухарей и ржаной или пшеничной муки» [Свидницький 1985, с. 538], тобто мова про замітники «нормального» для мешканців цієї території хліба, пор. ще «убогие люди при недостаткѣ употребляют хлѣбъ изъ ячнoй и просяной муки, называемый *ячниками* и *просяниками*» [Арандаренко 1849, с. 265].

Підтверджують сказане і приказки, напр.: «Не клады *ячнoйи лусты*, а клады *пшеничне слово*. (Новгородь-сѣв. у.)» [Шишацкий-Иллич 1857, с. 50], «1213. Колы *пшениця* *уродыть*, то *грѣчка* не *гдыть*. Оз.[юмський повіт. – М. В.]», «1216. Роды, Боже, *жыто* гоже, а *безъ гороху* – *прожывемъ* по троху. Нрыл.[? повіт. – М. В.]» [Комаров 1890, с. 97], «12098. Голодному и *вивсяник* добрый» (без паспортизації) [Номис 1864, с. 237] та «14115. Малаю, малаю (*малай* хліб з горохового борошна. Кор. Див. № 7570), я тебе за хліб не маю (казав Циган як добре жилося!). Кор.» (місто Короп в Кролевщині) [Номис 1864, с. 277]. В українській мові іменник *малай* – румунізм за походженням [ЕСУМ, т. 3, с. 369]. Цікаво вказати, що на українській території семантика номена змінюється з півдня на північ від ‘хлѣбъ изъ кукурузы’ до хліб із ‘гороху’ або ‘проса’¹⁵ та виникає вторинне значення ‘вообще плохо выпеченный хлѣбъ’ [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 400]. До білоруської мови назва потрапила з української, тому закономірно зберігає українську семантику ‘недапечаны хлеб’ та представляє власне білоруську ‘хлеб з грэцкай мукі’, ‘маленькая булачка’, ‘булачка з вотруб’я для прыгатавання квасу’, ‘дранікі’ [ЭСБМ, с. 183].

¹⁵ Пор. північну форму *малай* ‘просяной хлѣбъ’ [Войцехович 1823, с. 306] та південну з Полтавщини *малай* ‘хлѣбъ, спеченный изъ муки турецкой пшенички (кукурузы)’ [Б.-Н., с. 219] і з Поділля *малай* ‘кукурудзяний хліб; круг білої глини’ [Мельничук 1952, с. 85] і *просяники* «хлеб из муки просяной» [Свидницький 1985, с. 538].

Номен *вивсяник* відомий українській мові ХІХ ст. з чотирма значеннями: овсяная лепѣшка, о.[всяный. – М. В.] супъ = *вивсяник* [УмСп, т. 2, с. 226], *вивсяник* ‘1) овсяный хлѣбъ. 2) названий лошади въ загадкѣ’ [Грінченко 1907–1909, т. 1, с. 203]. Як назва хліба іменник цілком логічно вживаний у формі однини «12098. Голодному и *вивсяник* добрый» [Номис 1864, с. 237], пор. *лободяник* заст. ‘хліб з лободою’ [СУМ-11, т. 4, с. 536; СУМ-20, т. 8, с. 263]. Множинну форму *вивсяники* зі значенням ‘корж(ик), печиво, оладки’ в обстежених текстах ми не виявили. Варіанти народної загадки з Поділля [Шейковский 1861, с. 164], Брацлавщини та Вороніжщини подають форму *вивсяники*, а з Глухівщині – *овсяники* ‘коні’ [Номис 1864, с. 294].

У 1972 році Василь Стус (народився на Вінниччині) написав вірш «*Тюремних вечорів смертельні алкоголі*», увівши до тексту іменник *глевтяники*, утворений не за назвою борошна, а за якістю вже випеченого хліба: *а сто мерців, круг серця сівши, жедуть / моєї смерти, а своєї волі. / І день при дні глевтяники жують, / аби не вмерти і аби не жити* [Стус 2008, с. 198]. Дериват, зрозуміло, утворений за допомогою суфікса *-яники*, що його можна виділити зі складу давніших назв різновидів хліба *просяники*, *вивсяники*, *горохвяники* (пор. «прѣсный [...] -ный хлеб – прісний хліб, прісн’як (-ка), прісн’яник» [РУС, т. 3, вип. 2, с. 465]).

Іменник *картофляник* ‘корж з муки і картоплі’ [Мельничук 1952, с. 82] виник у результаті приєднання суфікса *-ик* до основи прикметника *картофляний* [Мельничук 1952, с. 82]. Варіювання місця наголосу в прикметнику пов’язане, очевидно, з різними територіями побутування форми, пор.: *картопляний* ‘картофельный’ [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 223]. Літературна форма іменника відрізняється семантикою від говіркової форми *картопляник* ‘1. Котлета з вареної товченої картоплі (у 2 знач.). 2. Те саме, що *дерун*’ [СУМ-11, т. 4, с. 112; СУМ-20, т. 6, с. 782].

Словник Бориса Грінченка фіксує (у Київській губернії) іменник *картопляник* і (в Лохвицькому повіті) номен *картоплище* з семантикою ‘місце, съ котораго снять картофель, а также и вообще місце, употребляющееся для посадки картофеля’ [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 223]¹⁶. Значення ‘лепешка, котлета’ з’являється у третьому виданні словника «*картопляник* ‘1) картоплище. *2) лепешка, котлета из картофеля, картофельной муки. Пир. у., Конон. Звен. у.’» [Грінченко 1928, с. 27], тобто семантика, що нас тут цікавить, недавня за походженням. Ще пор. *картопляники* ‘родъ кушанья изъ растертаго картофеля съ различными другими специями’ і *картоплянка* ‘самогонная водка изъ карто-

¹⁶ Укажемо також номен *конопляник* ‘місце, на якому ростуть коноплі’ в описі рослини «294. *Gagea pusilla*. Schult. Гусинець, гусятникъ. Весною выпускають зусенять на конопляники, гдѣ это растеніе, составляющее ихъ любимую пищу, растѣтъ въ большемъ количествѣ» [Рогович 1874, с. 123]. Пор. *полов’яник* ‘місце, куди зсипають половиу’ [Грінченко 1907–1909, т. 3, с. 286; ЕСУМ, т. 4, с. 496] та *половѣнь* ‘половникъ, сарай для половиы’ [Манжура 1890, с. 189].

феля' [Яворницький 1920, с. 339]¹⁷ та нове книжне картоплянка 'картопляна юшка' [СУМ-20, т. 6, с. 782], утворене, безперечно, за зразком давнішої назви лобод'янка 'страва з лободи' [Маркевич 1860, с. 156–157; Чубинский 1877, с. 439; СУМ-11, т. 4, с. 536], ще «І. овсянка – 1) (суп из овсяной крупы) *вівсянка*» [РУС, т. 3, вип. 1, с. 43] і «о.[всяный. – М. В.] супъ = *вівсяник*» [УмСп, т. 2, с. 226].

Західним українським говіркам відомі назви: *конф'яник* 'родь лепешки из картофеля и сыра' (*конф'я* 'картофель') [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 279], *мандебуряник* 'хлѣбъ изъ муки и картофеля, называемого мандебурка' [Грінченко 1907–1909, т. 2, с. 403], *ріп'яник* 'коржъ изъ кукурузы и картофеля' [Грінченко 1907–1909, т. 4, с. 24] (покликанням на Івана Верхратського та Є. Желехівського).

До давніших за походженням назв, очевидно, належать номени *горохляник* 'корж з тертим горохом' [Мельничук 1952, с. 77] та *гречаник*. Доступний до розгляду матеріал спонукає до думки, що в північно-східній частині України назва *горохляник* побутувала зі значенням 'хлѣбъ гороховый, лепешка' [Афанасьев-Чужбинский 1855, с. 367], *горохвяник* 'гороховый хлѣбъ' [УмСп, т. 4, с. 181]. З погляду семантики мова тут, очевидно, не про хліб і корж, а про хліб у формі коржа, оскільки, випікаючи *горохляник*, селяни клали тісто ложкою на листок капусти, відповідно, «величина гороховиковъ обыкновенно съ чайное блюдечко» [В. Щ. 1899, с. 297] (Слобожанщина, Куп'янський повіт). У творах Г. Квітки-Основ'яненка назва *горохв'яник* означає 'лепешку из гороха' [Грінченко 1907–1909, т. 1, с. 315], 'млинець з горохового борошна' [СмтКО, с. 288], у степових говірках *горохвяник* 'пирогъ съ горохомъ печеный, въ коемъ края закруглены и слѣплены, а въ серединѣ видень горохъ' [Яворницький 1920, с. 156] і в подільських *горохляник* 'корж з тертим горохом' [Мельничук 1952, с. 77].

Відносні прикметники від іменника *горох* [СУМ-11, т. 2, с. 137] у північних говірках мали наголошеним кореневий голосний, напр.: *горохъяный* [Афанасьев-Чужбинский 1855, с. 367], а в степових – суфіксальний: *горохвьяный* [Бессараба 1916, с. 536]. Форма з наголосом на корені *горохляний* [Чабаненко 1992, т. 1, с. 245] на Нижню Наддніпрянщину потрапила, як думаємо, з полтавських говірок, пор. іменник *горохвяникъ* 'изъ гороховой муки спеченый столбчикъ, которой ѣдятъ съ постнымъ масломъ' [Б.-Н., с. 104]. Таким чином, у степових говірках сподівана форма відприкметникового іменника має бути **горохвьяник*? Цікаво, що протиставлення форм за наголосом і семантикою, здається, фіксує Михайло Комаров, пор.: «гороховый х[лѣбъ. – М. В.] = *горохвяник*» [УмСп, т. 4, с. 181] та «пирогъ = пиріг [...] з горохом – *горохов'яник*» [УмСп, т. 3, с. 37].

Хоч у західних говірках української мови прикметник і утворений за допомогою суфікса *-ов-*, напр.: *горохов'яний* 'aus Erbsen, Erbsen' [Желе-

ховский 1886, с. 154], проте іменник *горохов'яник* у словнику Комарова, найвірогідніше, відображає вставний голосний, що має розірвати сполуку приголосних *-хвй-*, ще пор.: *моркв'яний*, [*морковій, морков'яний*] [ЕСУМ, т. 3, с. 514]. Інший спосіб уникнути збіг консонантів – спрощення: *горохвяник, горохв'яник, горох'яник* [СмтКО, с. 288] та *горох'яний* 'горохвяний' [ЕСУМ, т. 1, с. 572].

Номен *гречаникъ*, хлѣбъ изъ гречневой муки [Афанасьев-Чужбинский 1855, с. 368] представлений у текстах ХІХ ст. здебільшого паралельно з назвою *стовпець*, напр.: «гречневикъ = 1. *гречаник, стовпѣць*» [УмСп, т. 1, с. 164], «гречневики (разнаго вида хлѣбъ изъ гречневой муки) – *гречаники, гречани стовпці*» [Левченко 1874, с. 29], «(гречневый х. [лѣбъ. – М. В.]) — *гречаник, стовпѣць*» [Левченко 1874, с. 173], «гречнёвый х. = *гречаник, стовпѣць. С. Л.*» [УмСп, т. 4, с. 181]. Причому нова назва *гречаник*, як свідчать джерела, витісняла стару *стовпець* [Маркевич 1860, с. 161], пор.: «*стовпѣць* – грѣчневикъ; столбикъ» [Павловский 1818, с. 59], «гречневики (разнаго вида хлѣбъ изъ гречневой муки) – *гречаники, гречани стовпці*» [Левченко 1874, с. 29], «(гречневый х.) — *гречаник, стовпѣць*» [Левченко 1874, с. 173], «грѣчневикъ = 1. *гречаник, стовпѣць*» [УмСп, т. 1, с. 164], «гречнёвый х. = *гречаник, стовпѣць. С. Л.*» [УмСп, т. 4, с. 181].

У полтавських говірках ХІХ ст. назва *стовпѣць* вказувала і на *горохляник* 'изъ гороховой муки спеченый **столбчикъ**, которой ѣдятъ съ постнымъ масломъ' [Б.-Н., с. 104], і на *гречаник: стовпѣць 'столбчикъ. Гречневикъ, спеченный изъ гречневой муки съ постным(!) масломъ'* [Б.-Н., с. 342]. Найвірогідніша причина полягає в тому, що обидва різновиди хліба випікали з рідкого тіста, яке селяни на Слобожанщині набирали ложкою (для *горохляників*) [В. Щ. 1899, с. 297] та *ополоникомъ* (для *гречаників*) [В. Щ. 1899, с. 278]. Заможні люди *стовпці* випікали у кухляках: «повымазывать кухлыкы постнымъ масломъ, поналивать ихъ тѣстомъ и поставать (sic) въ печь, чтобы пеклось. [...] *Кухлыкъ* есть стаканчикъ глиняный съ полудой, имѣющей дно уже краевъ» [Маркевич 1860, с. 161].

Степові говірки, суміжні з Криворіжжям, як видається, такої диференціації не знали *гречаныкы* 'гречневые хлѣбцы' [Бессараба 1916, с. 536]. Відзначимо, що іменник має форму множини *гречаныкы*, оскільки тут мова не про хліб, а про 'хлѣбцы' [Бессараба 1916, с. 536], раніше Михайло Левченко зафіксував у своєму словнику форми *гречаник* 'гречневый хлѣбъ' [Левченко 1874, с. 173] і (разнаго вида хлѣбъ изъ гречневой муки) '*гречаники*' [Левченко 1874, с. 29].

Висновки. Проаналізований матеріал дозволяє ствердити, що іменники *кура'яники, лобод'яники* та *макуш'яники* утворені за допомогою складного суфікса *-яник(и)* (*-'яник(и)*), що виник у результаті приєднання іменникового суфікса *-ик* до прикметникових основ із суфіксом *-ан* (*-'ан*). В українській мові ХІХ ст. подібні деривати виступали переважно назвами хліба, випеченого з відповідного борошна, і функціонували здебільшого

¹⁷ Так само «кукурузный, кукурузовый ... -ная водка – *кукуруз'янка*» [РУС, т. 2, вип. 1, с. 381].

у формі однини в північній частині української території (наприклад: *вівсяник, горохвяник, гречаник* і под.). Оскільки такі іменники означували різновиди хліба, випеченого як замітник хліба з житнього чи пшеничного борошна, то закономірно, що аналізовані назви були пов'язані з неякісним хлібом чи його субститутом – коржем.

У степових говірках (зокрема на Криворіжжі) семантика й форма іменників *жиляники, пион'яник(и), маторжєники* послужила цілком закономірною основою для виникнення у 30-50 рр. ХХ ст. регіональних дериватів на позначення млинців або коржиків із сурогатів борошна (*лобод'яники, макуш'яники, кура'яники*).

Назви населених пунктів

Лозоватка Криворізького району Дніпропетровської області
Новогригорівка Перша Долинського району Кіровоградської області
Мар'янське Апостолівського району Дніпропетровської області
Олексіївка Криворізького району Дніпропетровської області
Шестірня Широківського району Дніпропетровської області

Література

1. Арандаренко Н. Пища крестьян. *Записки о Потавской губернии*. Полтава: типография губернского правления, 1849. Часть II. С. 264–270.
2. Афанасьев-Чужбинский А. Словарь малорусского наречия. *Собрание сочинений А.С. Афанасьева (Чужбинского)*. Санкт-Петербург: книгоиздательство Герман Гоппе, 1892. Т. IX. С. 287–464.
3. Бессараба И. Материалы для этнографии Херсонской губернии. *Сборник Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук*. Петроград: типография императорской Академии наук, 1916. Т. 94. № 4. С. 1–568.
4. В. Щ. Пища и питье крестьян-малороссов, с некоторыми относящими сюда обычаями, поверьями и приметами. *Этнографическое обозрение*. 1899. № 1–2. С. 266–322.
5. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. Харків: вид-во ХДУ ім. О.М. Горького, 1960. Випуск 1. 107 с.
6. Ващенко В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет, 1968. 158 с.
7. Вербовий М. Особливості назв традиційного палива в говірках Криворіжжя. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*. 2019. Т. LXVII. S. 351–372.
8. Войцехович И. Собрание слов малороссийского наречия. *Труды Общества любителей российской словесности при императорском Московском университете*. Москва: университетская типография, 1823. Часть III. С. 284–326.
9. Волков Ф. Пища. *Украинский народ в его прошлом и настоящем*. Петроград: типография т-ва «Общественная польза», 1916. Т. II. С. 502–507.
10. Грінченко Б. Словарь української мови. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
11. Грінченко Б. Словник української мови. 3-є видання, виправлене й доповнене, за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. Київ: Горно, 1928. Т. III. 479 с.
12. Дзендзелівський Й. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я. *Лексикографічний бюлетень*. Київ: видавництво АН УРСР, 1958. Випуск VI. С. 36–54.
13. Драгоманов М. Малорусские народные предания и рассказы. Киев: типография М.П. Фрица, 1876. 436 с.
14. Желеховский С. Малорусско-німецкий словарь. Львів: друкарня товариства ім. Шевченка, 1886. Т. 1. 590 с.
15. Закревский Н. Старосветский бандуриста. Книга третья. Словарь малороссийских идиомов. Москва: университетская типография, 1861. С. 245–628.
16. Клиновецька З. Страви й напитки на Україні. Київ–Львів, 1913. 159 + X с.
17. Комаров М. Нова збірка народних малоруських прыказокъ, прыслывивъ, помовокъ, загадокъ и замовлянь. Одесса: типолитография Е.И. Фесенко. 1890. 126 с.
18. Кропивницький М. Твори в шести томах. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1958–1960. Т. 1–6.
19. Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. Киев: типография Губернского управления, 1874. 188 с.
20. Левченко М.М. Несколько данных о жилище и пище южноруссов. *Записки Юго-западного отдела императорского Русского географического общества*. Киев: типография М.П. Фишера, 1875. Т. II. С. 134–150.
21. Манжура И. Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков: типография К. Счасни, 1890. т. 2. Вып. II. С. 1–194.
22. Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев: типография И. и А. Давиденко, 1860. 174 с.

23. Мельничук О.С. Словник специфічної лексики говірки села Писарівки (Кодимського району Одеської області). *Лексикографічний бюлетень*. Київ: видавництво АН УРСР, 1952. Випуск II. С. 67–98.
24. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса: видавництво Одеського педагогічного інституту, 1958. 78 с.
25. Номис М. Українські приказки, прислів'я и таке инше. Санкт-Петербург: друкарні Тиблена и комп. и Куліша. 1864. 304 + XVII с.
26. Павловский А. Грамматика малороссийского наречия ... Санктпетербург: типография В. Плавильщикова, 1818. 116 с.
27. Разказы М.Т. Симонова (Номиса). Киев: типография императорского университета Св. Владимира, 1900. 244 с.
28. Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений Юго-западной России, с некоторыми поверьями и рассказами о них. *Записки Юго-западного отдела императорского Русского географического общества*. Киев: типография императорского университета Св. Владимира, 1874. Т. I. С. 109–164.
29. Свидницький А. Роман, оповідання, нариси. Київ: Наукова думка, 1985. 574 с.
30. Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. 100 с.
31. Стус В. Зимові дерева. Брюссель: Література і мистецтво, 1970. 206 с.
32. Стус В. Зібрання творів у дванадцяти томах. Київ: Факт, 2008. Т. 3. 752 с.
33. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя: Комунар, 1992. Т. 1–4.
34. Чубинский П. Пища малоруссов. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край*. Петербург. 1877. Т. 7. Вып. 2. С. 433–448.
35. Шишацкий-Иллич А. Сборник малороссийских пословиц и поговорок. Чернигов: губернская типография. 1857. 98 с.
36. Шейковский К.В. Опыт южнорусского словаря. Киев: типография И. и А. Давиденко, 1861. Т. I. Вып. I. 224 с.
37. Шейковский К.В. Опыт южнорусского словаря. Москва: типография Э. Лисснер и Ю. Роман, 1883. Т. V. Вып. 1. 140 с.
38. Шухевич В. Гуцульщина. *Материяли до українсько-руської етнології*. Т. II. Львів: друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1899. Т. 1. 144 с.
39. Яворницький Д.І. Словник української мови. Катеринослав: Слово, 1920. Т. 1. 412 с.

Список умовних скорочень

- Б.-Н. – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1966. 423 с.
- ГуцГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови у 7 т. / Голов. ред. О.С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- РУС – Російсько-український словник / Ред. А. Кримський. Київ: Державне видавництво України, 1929. Т. 2. Вип. 1. Київ: Українська радянська енциклопедія, 1932. Т. 2. Вип. 2.
- РУС – Російсько-український словник / Ред. С. Єфремов. Київ: Державне видавництво України, 1927. Т. 3. Вип. 1. Київ: Державне видавництво України, 1928. Т. 3. Вип. 2.
- СБукГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута. 2005. 688 с.
- СмтКО – Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: у трьох томах. Харків: Харківський державний університет ім. О.М. Горького. 1978. Т. 1. 664 с.
- СНСС – Словник назв сурогатних страв, що споживалися населенням Переяславщини під час голодомору 1933 р. (за Ю.В. Авраменком). Фотографії словника опубліковані Хabibs FM @koshovupres у Твіттері (пост «У Переяславі є Музей хліба». Дата звернення 14.09.2021 р.). 3 арк.
- СЦСРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым отделением императорской Академии наук. СанктПетербург: типография императорской Академии наук, 1847. Т. II. 472 с.
- СУМ-11 – Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
- СУМ-20 – Словник української мови. У двадцяти томах. Київ: Наукова думка, Український мовно-інформаційний фонд, 2010–2018. Т. 1–9.
- УмСп – Уманець М. (Комаров М.), Спілка А. Словарь російско-український. Львів: друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1893–1898. Т. 1–4.
- УРС – Українсько-російський словник / гол. ред. І.М. Кириченко. Київ: видавництво Академії наук УРСР. 1958. Т. 2. 768 с.
- ЭСБМ – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск: Навука і тэхніка. 1978. Т. 6. 287 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Москва: Наука, 1990. Вып. 17. 270 с.

Nazvy naselenykh punktiv

Lozovatka Kryvorizkoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti
Novohryhorivka Persha Dolynskoho raionu Kirovohradskoi oblasti
Marianske Apostolivskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti
Oleksiivka Kryvorizkoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti
Shestirnia Shyrokivskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti

References

1. Arandarenko N. (1849) Pishcha krestian [Peasant food]. *Zapiski o Poltavskoi gubernii*. Poltava: tipografia gubernskogo pravleniia. Chast II. S. 264–270 [in Russian and Ukrainian].
2. Afanasev-Chuzhbinskiy A. (1892) Slovar malorusskogo narechiya [Dictionary of the Little Russian dialect]. *Sobranie sochinenii A.S. Afanaseva (Chuzhbinskogo)*. Sankt-Peterburg: knigoizdatel'stvo German Goppe. T. IX. S. 287–464 [in Ukrainian and Russian].
3. Bessaraba I. (1916) Materialy dlia ehtnografii Khersonskoi gubernii [Materials for ethnography of the Kherson province]. *Sbornik Otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti imperatorskoi Akademii nauk*. Petrograd: tipografia imperatorskoi Akademii nauk. T. 94. № 4. S. 1–568 [in Russian and Ukrainian].
4. V. SHCH. (1899) Pishcha i pite krestian-malorossov, s nekotorymi otnosiashchimi siuda obychaiami, poveriami i primetami. [Food and drink of the peasants of the Little Russians, with some of the customs of feasts and omens related to this]. *Ehtnograficheskoe obozrenie*. № 1–2. S. 266–322 [in Russian and Ukrainian].
5. Vashchenko V.S. (1960) Slovnyk poltavskykh hovoriv [Dictionary of Poltava dialects]. Kharkiv: vyd-vo KhDU im. O.M. Horkoho. Vyp. 1. 107 s. [in Ukrainian].
6. Vashchenko V.S. (1968) Lihvistychna heohrafiia Naddnuprianshchyny. Leksychni materialy [Linguistic geography of the Dnieper region. Lexical materials]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet. 158 s. [in Ukrainian].
7. Verbovyi M. (2019) Osoblyvosti nazv tradytsiinoho palyva v hovirkakh Kryvorizhzhia [The peculiarities of lexicon closely related with the traditional types of fuel in the dialects of the Kryvyi Rih region]. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*. T. LXVII. S. 351–372 [in Ukrainian].
8. Voitsekhovich I. (1823) Sobranie slov malorossiiskogo narechiia [Collected words of the Little Russian dialect]. *Trudy Obshchestva liubitelei rossiiskoi slovesnosti pri imperatorskom Moskovskom universitete*. Moskva: universitetskaia tipografiia. Chast III. S. 284–326 [in Russian and Ukrainian].
9. Volkov F. (1916) Pishcha [Food]. *Ukrainskii narod v ego proshlom i nastoiashchem*. Petrograd: tipografiia t-va «Obshchestvennaia polza», 1916. T. II. S. 502–507 [in Russian].
10. Hrinchenko B. (1907–1909) Slovar ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv. T. 1–4 [in Ukrainian and Russian].
11. Hrinchenko B. (1928) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. 3-ie vydannia, vypravlene i dopovnene, za red. S. Yefremova ta A. Nikovskoho. Kyiv: Horno. T. III. 479 s. [in Ukrainian and Russian].
12. Dzendzelivskiy Yo. (1958) Slovnyk spetsyfichnoi leksyky hovirok nyzhnoho Podnistrovia [Dictionary of specific vocabulary of dialects of the Lower Transnistria]. *Leksykohrafichnyi biuleten*. Kyiv: vydavnytstvo AN URSSR. Vyp. VI. S. 36–54 [in Ukrainian].
13. Drahomanov M. (1876) Malorusskie narodnye predaniia i rasskazy [Little Russian folk legends and stories]. Kiev: tipografiia M.P. Fritsa. 436 s. [in Ukrainian].
14. Zhelekhovskiy Ye. (1886) Malorusko-nimetskyi slovar [Little Russian-German dictionary]. Lviv: drukarnia tovarystva im. Shevchenka. T. 1. 590 s. [in Ukrainian and German].
15. Zakrevskiy N. (1861) Starosvetskii bandurista [Old-fashioned bandura player]. Kniga tretiiia. Slovar malorossiiskikh idiomov. [Dictionary of Little Russian idioms]. Moskva: universitetskaia tipografiia. S. 245–628. [in Ukrainian and Russian].
16. Klynovetska Z. (1913) Stravy i napytky na Ukraini [Food and beverages in Ukraine]. Kyiv–Lviv. 159 + X s. [in Ukrainian].
17. Komarov M. (1890) Nova zbirka narodnykh maloruskykh prykazok, prysliviiv, pomovok, zahadok i zamovlian [A new collection of folk Malorussian fairy tales, proverbs, sayings, riddles and orders]. Odesa: tipolihrafiia YE. I. Fesenko. 126 s. [in Ukrainian].
18. Kropyvnytskyi M. (1958–1960) Tvory v shesty tomakh [Works in six volumes]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. T. 1–6 [in Ukrainian].
19. Levchenko M. (1874) Opyt russko-ukrainskogo slovaria [Experience of the Russian-Ukrainian dictionary]. Kiev: tipografiia Gubernskogo upravleniia. 188 s. [in Ukrainian and Russian].
20. Levchenko M.M. (1875) Neskolko dannykh o zhilishche i pishche iuzhnorossov [Several data on the dwelling and food of the South Russians]. *Zapiski Iugo-zapadnogo otdela imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva*. Kiev: tipografiia M.P. Fishera. T. II. S. 134–150 [in Russian].
21. Manzhura I. (1890) Skazki, poslovitsy i t. p., zapisanye v Yekaterinoslavskoi i Kharkovskoi gub [Fairy tales, proverbs, etc., recorded in the Yekaterinoslav and Kharkov provinces]. *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*. Kharkov: tipografiia K. Sshchasni. T. 2. Vyp. II. S. 1–194 [in Ukrainian].

22. Markevich N. (1860) Obychai, poveria, kukhnia i napitki malorossiian [Customs, beliefs, cuisine and drinks of Little Russians]. Kiev: tipografia I. i A. Davidenko. 174 s. [in Russian and Ukrainian].
23. Melnychuk O.S. (1952) Slovnyk spetsyficnoi leksyky hovirky sela Pysarivky (Kodymskoho raionu, Odeskoi oblasti) [Dictionary of specific vocabulary of the dialect of the village of Pysarivka (Kodyma district, Odessa region)]. *Leksykohrafichniy biuleten*. Kyiv: vydavnytstvo AN URSS. Vyp. II. S. 67–98 [in Ukrainian].
24. Moskalenko A.A. (1958) Slovnyk dialektizmiv ukrainskykh hovirok Odeskoi oblasti [Dictionary of dialectisms of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa: vydavnytstvo Odeskoho pedahohichnoho instytutu. 78 s. [in Ukrainian].
25. Nomys M. (1864) Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe [Ukrainian proverbs, sayings and so on]. Sankt-Peterburg: drukarni Tiblena i komp. i Kulisha. 304 + XVII s. [in Ukrainian].
26. Pavlovskiy A. (1818) Grammatika malorossiyskogo narechiya ... [Grammar of the Little Russian dialect ...]. Sankt-Peterburg: tipografia V. Plavilshchikova. 116 s. [in Russian and Ukrainian].
27. Razskazy M.T. Simonova (Nomysa) (1900) [M.T. Simonov's (Nomys) stories]. Kiev: tipografia imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. 244 s. [in Ukrainian].
28. Rogovich A.S. (1874) Opyt slovaria narodnykh nazvaniy rasteniy Yugo-zapadnoi Rossii, s nekotorymi poveriami i razskazami o nikh [Experience of the Dictionary of Folk Names of Plants of Southwestern Russia, with some beliefs and stories about them]. *Zapiski lugo-zapadnogo otdela imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva*. Kiev: tipografia imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira. T. I. S. 109–164 [in Ukrainian and Russian].
29. Svydnytskyi A. (1985) Roman, opovidannia, narysy [Novel, story, sketches]. Kyiv: Naukova dumka. 574 s. [in Ukrainian].
30. Syzko A.T. (1990) Slovnyk dialektnoi leksyky hovirok sil pviddenno-skhidnoi Poltavshchyny [Dictionary of dialect vocabulary of villages of south-eastern Poltava region]. Dnipropetrovsk: DDU. 100 s. [in Ukrainian].
31. Stus V. (1970) Zymovi dereva [Winter trees]. Briussel: Literatura i mystetstvo. 206 s. [in Ukrainian].
32. Stus V. (2008) Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh [Collection of works in 12 volumes]. Kyiv: Fakt. T. 3. 752 s. [in Ukrainian].
33. Chabanenko V.A. (1992) Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddnyprianshchyny [Dictionary of dialects of the Lower Dnieper region]. Zaporizhzhia: Komunar. T. 1–4 [in Ukrainian].
34. Chubinskiy P. (1877) Pishcha malorussov [Food of The Little Russians]. *Trudy etnograficheskostatisticheskoi ehkspeditsii v Zapadno-Russkiy kraj*. Peterburg. T. 7. Vyp. 2. S. 433–448 [in Russian].
35. Shishatskiy-Illich A. (1857) Sbornik malorossiiskikh poslovits i pogovorok [Collection of Little Russian proverbs and sayings]. Chernigov: gubernskaia tipografiia. 98 s. [in Ukrainian and Russian].
36. Sheikovskiy K.V. (1861) Opyt yuzhnorusskogo slovaria [Experience of the South Russian dictionary]. Kiev: tipografiia I. i A. Davidenko. T. I. Vyp. I. 224 s. [in Ukrainian and Russian].
37. Sheikovskiy K.V. (1883) Opyt yuzhnorusskogo slovaria [Experience of the South Russian dictionary]. Moskva: tipografiia EH. Lissner i IU. Roman. T. V. Vyp. 1. 140 s. [in Ukrainian and Russian].
38. Shukhevych V. (1899) Hutsulshchyna [Hutsul region]. *Materyaly do ukrainsko-ruskoj etnologii*. T. II. Lviv: drukarnia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. T. 1. 144 s. [in Ukrainian].
39. Yavornytskyi D.I. (1920) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Katerynoslav: Slovo. T. 1. 412 s. [in Ukrainian].

Spysok umovnykh skorochen

- B.-N. – Biletskyi-Nosenko P. (1966) Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 423 s. [in Ukrainian].
- HutsH – Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk (1997) [Hutsul dialects. Short dictionary] / Vidp. red. Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
- ESUM – Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012. T. 1–6 [in Ukrainian].
- RUS – Rosiysko–ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary] / Red. A. Krymskyi. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929. T. 2. Vyp. 1. Kyiv: Ukrainska radianska entsyklopediia, 1932. T. 2. Vyp. 2 [in Ukrainian].
- RUS – Rosiysko–ukrainskyi slovnyk [Russian-Ukrainian dictionary] / Red. S. Yefremov. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1927. T. 3. Vyp. 1. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. T. 3. Vyp. 2 [in Ukrainian].
- SBukH – Slovnyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian dialects] / Za zah. red. N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
- SmtKO – Slovnyk movy tvoriv H. Kvitky-Osnovianenka (1978): u triokh tomakh [Dictionary of the language of H. Kvitka-Osnovyanenko's works]. Kharkiv: Kharkivskiy derzhavnyi universytet im. O.M. Horkoho. T. 1. 664 s. [in Ukrainian].
- SNSS – Slovnyk nazv surohatnykh strav, shcho spozhyvalysa naseleнням Pereiaslavshchyny pid chas holodomoru 1933 r. (za IU.V. Avramenkom) [Dictionary of names of surrogate dishes consumed by the population of Pereiaslav region during the famine of 1933 (According to Yu.V. Avramenko)]. Foto slovnyka opublikovani Xabibs FM @kochovyipes u Twitter (post “U Pereiaslavi ye Muzei khliba. Data zvernennia 14.09.2021 r.). 3 ark.

[in Ukrainian].

STSSRIA – Slovar tserkovno-slavianskogo i russkogo yazyka, sostavlennyi Vtorym otdeleniem imperatorskoy Akademii nauk (1847) [Dictionary of Church Slavonic and Russian languages, compiled by the Second Branch of the Imperial Academy of Sciences]. Sankt-Peterburg: tipografiia imperatorskoi Akademii nauk. T. II. 472 s. [in Russian].

SUM-11 – Slovnyk ukrainskoi movy (1970 – 1980): V 11-ty tomakh [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–11 [in Ukrainian].

SUM-20 – Slovnyk ukrainskoi movy: U 20-ty tomakh [Dictionary of the Ukrainian languages]. Kyiv: Naukova dumka, Ukrainskyi movno-informatsiynyi fond, 2010–2018. T. 1–9 [in Ukrainian].

UmSp – Umanets M. (Komarov M.), Spilka A. Slovar rosyisko-ukrainskyi [Russian-Ucrainian dictionary]. Lviv: drukarnia tovarystva im. Shevchenka, 1893–1898. T. 1–4 [in Ukrainian and Russian].

URS – Ukrainsko-rosiyskyi slovnyk [Ukrainian-Russian dictionary] / gol. red. I.M. Kyrychenko. Kyiv: vydavnytstvo Akademii nauk URSR. 1958. T. 2. 768 s. [in Ukrainian].

ESBM – Etymolohichny sloŭnik biełaruskaj movy (1978) [Etymological dictionary of the Belarusian language] / Red. V.U. Martynaŭ. Minsk: Navuka i technika. T. 6. 287 s. [in Belarusian].

EhSSIA – Ehtimologicheskij slovar slavyanskikh yazykov. Praslavianskiy leksicheskiy fond (1990) [Etymological dictionary of Slavic Languages. Proto-Slavic lexical fund] / Pod red. O.N. Trubacheva. Moskva: Nauka, 1990. Vyp. 17. 270 s. [in Russian].

STRUCTURAL FEATURES OF NAMES FOR BREAD SUBSTITUTES IN THE SUBDIALECTS IN KRYVVI RIH REGION

Abstract. The article analyzes the characteristic structural features of several dialects with the suffix *-áник(и)* (*- 'áник(и)*), which were used in Kryvyi Rih in the twentieth century to name cakes baked from flour surrogates as bread substitutes. And although derivatives with such or similar morphemes are recorded in many dialects of the Ukrainian language with different semantics or shades of meaning, it is not clear whether there is a semantic connection between the regional names of bread substitutes from Kryvyi Rih and similar words in other dialects and subdialects. Does this mean that we have no answer to the question of whether the considered derivatives with the same meaning function in adjacent or remote dialects?

The purpose of the article is to establish the origin of the suffix *-áник(и)* (*- 'áник(и)*) and to find out whether colloquial names in Kryvyi Rih are a manifestation of general processes in the development of Ukrainian language vocabulary of the 19–20 centuries, in particular, of names related with the peculiarities of bread baking, types of flour and the quality of already baked bread, or are they a consequence of some other changes, the result of which coincides in form with the suffix *-áник(и)* (*- 'áник(и)*).

The analysis of the names recorded in Kryvyi Rih was made with the involvement of a wide range of factual material extracted from various lexicographical and ethnographic sources. As a result, it was found that the structure of the considered nouns in Kryvyi Rih shows a logical semantic and formal connection with similar nouns, at least in Hutsul, Bukovinian, Podolsk and Poltava dialects. However, the analyzed names in the steppe dialects around Kryvyi Rih have a pronounced dialectal character: the names for bread substitutes in the steppe dialects of Kryvyi Rih differ from the names of this type from other dialects in their semantics, indicating not a mixture of flour with some additive, but only the additive instead of flour.

The analysis outlines the prospects for further research of this type in order to determine the quantitative configuration of such names, the exact boundaries of their area of distribution and specificity of their use in terms of form and semantics of the analyzed nouns.

Keywords: steppe subdialects, names of bread, names of cakes, bread substitutes, quality bread, low-quality bread, the suffix *-áник(и)* (*- 'áник(и)*).

© Вербовий М., 2021 р.

Микола Вербовий – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету, Кривий Ріг, Україна; mverbovyj@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0366-4921>

Mykola Verbovyi – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine; mverbovyj@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-0366-4921>